

Вивчення професійно важливих якостей психолога

УДК 159.38

Паршина Юлія Ігорівна

Університет цивільного захисту

України, м. Харків

Актуальність проблеми. Сучасний етап розвитку країни характеризується глибокими і багатоплановими перетвореннями, які виявляються у всіх сферах функціонування суспільства. У соціальній практиці вони супроводжуються кардинальною «ломкою» стереотипів в свідомості, діяльності, способі життя населення. Перетворення зачіпають всіх без виключення людей і, перш за все, тих, хто включений в різні системи праці.

Процеси демократизації суспільства, соціально-економічні зміни, що відбуваються в ньому, зростаючий інтерес до проблем людини вимагають підготовки фахівців, здатних надавати реальну допомогу в умовах професійної праці, житті та екстремальних ситуаціях, характерних для стрімкого динамічного оновлення суспільства. Зокрема, людина, знаходячись на державній службі, більш ніж де-небудь піддається все зростаючій дії інформаційних, соціально-психологічних і інших чинників, які створюють навантаження і перевантаження когнітивного, емоційного, комунікативного та інтерактивного характеру. Допомогти в цих умовах можуть в першу чергу кваліфіковані психологи.

Психологія відноситься до числа тих професій, у яких особистість фахівця має винятково важливе значення (Ємельянов Ю.В., Кузьмін Е.С., Санникова О.П., Амінов Н.А., Молоканов М.В., Абрамова Г.С., Либих С.С. та інш.). Поняття «особистість» містить у собі сукупність властивому індивідові спеціальних якостей, які утворилися у нього на основі природних властивостей (стать, темперамент) у процесі активної взаємодії з соціальним середовищем та в процесі діяльності.

Особистість практичного психолога являє собою синтез всіх його характеристик в унікальну структуру, що визначається й змінюється в результаті адаптації до постійно мінливого професійного середовища та може бути інтерпретовано через сукупність, систему певних якостей.

Увага до підготовки професійних психологів також обумовлена потребою сучасного суспільства. Важливим компонентом професійної підготовки, на наш погляд, є формування професійно важливих якостей психолога, оскільки саме вони є провідними у формуванні особистості психолога і багато в чому визначають успішність професійної психологічної діяльності [2,3,4,5,11,12,16].

Виклад основного матеріалу. Під професійно важливими якостями (ПВЯ) ми розуміємо індивідуальні якості суб'єкта діяльності, що впливають на ефективність діяльності і успішність її освоєння. До ПВЯ відносяться і здібності, як стверджує В.Д. Шадріков, але вони не вичерпують всього об'єму ПВЯ [14].

Більшість дослідників розглядають як самостійні два основних напрямки психологічної діяльності: академічна психологія (представлена в дослідницьких інститутах, навчальних закладах, наукових співтовариствах) і практична психологія (існує як система психологічних служб підприємств, організацій, як сукупність психологічних центрів, що займаються профорієнтацією, консультуванням і наданням інших видів психологічної допомоги населенню). Відповідно до даних напрямків виділяються дві професійні підгрупи психологів: дослідники і практики. Відмінності в цілях, задачах, методах професійної діяльності тих та інших впливають на вимоги, пропоновані до особистісних особливостей фахівця.

Діяльність психолога - дослідника і його особистісні особливості ще в 20-і роки минулого століття почали вивчати харківські психологи. Вони розробили систему тестів для осіб, які бажають займатися психологічними дослідженнями. Підбір тестів був розрахований на виявлення потенційних професійно-особистісних рис у двох сферах – вербальній і психоспективній.

Харківські вчені дотримувалися тієї точки зору, що психологові-дослідникові, в основному, необхідні: вміння розуміти мову і володіти нею, спостережливість і вміння до самоспостереження, вміння протягом тривалого часу зосереджувати увагу на одному предметі, психоспективна обдарованість.

Пропонований набір особистісних якостей тотожний вимогам до дослідника, які висунув К.А. Рамуль. Необхідними і важливими для кожного ученого він вважав наступні якості: спонтанна допитливість, вміння протягом тривалого часу займатися вирішенням все тієї ж проблеми, порівняно високий ступінь наукової обдарованості, що припускає розвиток пам'яті, творчого мислення, фантазії і спостережливості. А також розвиток окремих рис особистості: а) ентузіазму стосовно роботи і її завдання; б) старанності – здатності і схильності до тривалої і старанної праці; в) дисциплінованості; г) здатності до критики і самокритики; д) уміння ладити з людьми. На думку К.А. Рамуля, перераховані якості потрібні всім ученим. У сфері ж різних спеціальностей можуть бути ще специфічні здібності, специфічна наукова обдарованість: у математика – математична, у мовознавця – лінгвістична і т.д. Що ж стосується психолога, то йому, вважає К.А. Рамуль, ніякі спеціальні психологічні здібності не потрібні [13].

Автори ряду робіт підходили до вивчення діяльності психолога-дослідника й особистісних якостей, які визначають її успішність, більш диференційовано. Так, М.А. Дмитрієва і С.Л. Арєф'єв, користуючись методом експертної оцінки, вивчали взаємозв'язок професійно важливих якостей інженерних психологів і психологів практиків. Перша група опитаних – інженерні психологи – вела роботу лабораторну, експериментальну. Друга група – практичні психологи – вивчала різні масові професії і складала їхню психологічну характеристику. Під час дослідження були отримані структури професійно вагомих якостей обох груп. Для інженерних психологів виявилися важливими спостережливість, мисленеві, вольові і комунікативні властивості особистості. Для практичних психологів найбільш вагомими

виявилися комунікативні, вольові і моторні властивості. Дослідження дозволило авторам зробити висновок про те, що структура ПВЯ вивчених груп психологів має якісну своєрідність, пов'язану із специфікою «професійного середовища». Відмінності першої і другої групи пов'язані, на думку авторів, зі співвідношенням теоретичного і «прикладного» елементів у діяльності її представників [4].

Є цікавою позиція Л.А. Ясюкової, яка відзначає, що для успішного оволодіння і здійснення діяльності особливе значення має не стільки рівень виразності окремих професійно важливих властивостей особистості, скільки характер взаємозв'язку між ними. При існуванні тісних і позитивних взаємозв'язків більшості особистісних властивостей виникає процес їх взаємопосилення, при виникненні ж антагоністичних взаємозв'язків між властивостями особистості розвиток одних сторін особистості призводить до деградації інших, що унеможливує досягнення високого рівня професійної майстерності. Тобто, мова йде про конфігурацію, архітектоніку, взаємозумовленість особистісних якостей [16].

Останнім часом дослідження особистості професіонала ведуться в двох напрямках. Надзвичайно багато робіт присвячено вивченню індивідуально-психологічних особливостей особистості в праці. Інтерес до цього напрямку обумовлений тим, що з експериментальної точки зору простіше здійснити поглиблене вивчення однієї або декількох рис особистості, ніж досліджувати цілісну особистість.

Більшість наявних методик теж направлена на діагностику окремих рис або їх комплексів. Постановка у формі спостереження однієї властивості особистості дозволяє більш глибоко і детально прослідкувати прояв цієї властивості в професійній діяльності і його вплив на процес і результат роботи. Часто роботи цього напрямку йдуть від запитів практики і присвячені якому-небудь конкретному виду професійної діяльності. В цьому випадку дослідник найчастіше спирається на концепцію ПВЯ, розроблену Л.М. Мітіною. Для кожного виду діяльності набір ПВЯ може бути достатньо

специфічний. Посилена увага до певної якості особистості дозволяє розробляти практичні рекомендації з корекції і цілеспрямованого формування даної властивості в професійній діяльності. Багато рекомендацій апробовані, і їх практична цінність підтверджена.

Роботи даного напрямку часто є складовими частинами комплексного дослідження, що має на меті розглянути цілісний комплекс ПВЯ, їх взаємозв'язок і взаємовплив в процесі конкретної професійної діяльності.

Тут спостерігають спробу подолати аналітичний підхід і перейти на рівень вивчення цілісної особистості. Таким чином, вказаний напрям досліджень не можна жорстко відбмежувати від другого напрямку, що дещо втратив популярність в нашій країні в останнє десятиліття, - від вивчення особистості в професійній діяльності.

Доцільність синтетичного підходу до дослідження особистості професіонала підкреслювалася давно. Ще в 1930-ті рр. минулого століття наголошувалося, що психологічне вивчення професій повинне прагнути охопити всю сукупність властивостей особистості в їх найбільш характерному поєднанні. Останніми роками теоретичні уявлення про роль особистості в професійній діяльності, що склалися у вітчизняній психології привели до розуміння необхідності синтетичного підходу в прикладних дослідженнях особистості.

У зарубіжній психології вже в 1930 - 1940-і рр. почалося розуміння того, що вивчення окремих властивостей особистості в професійній діяльності недостатньо і дослідник, що обмежив себе такими рамками, неминуче заходить в безвихідь. Це спричинило перехід до різностороннього, так званого характерологічного аналізу, що дозволяє дати цілісну особистісну оцінку професіонала.

В даний час більшість фахівців схиляються до думки, що особистісний підхід - це не просто облік індивідуальних особливостей особистості в професійній діяльності, але перш за все вивчення шляхів становлення особистості професіонала.

При своєрідності комплексів ПВЯ в різних видах професійної діяльності можна, проте, назвати ряд особових якостей, виступаючих як професійно важливі практично для будь-якого виду професійної діяльності. Це, перш за все відповідальність, самоконтроль, професійна самооцінка, що є важливим компонентом професійної самосвідомості, і декілька більш специфічних (емоційна стійкість, тривожність, відношення до ризику, тощо). Особливості нейродинаміки і деякі властивості темпераменту (зокрема екстра-, інтроверсія) також виявляються значущими в багатьох видах професійної діяльності. Хоча ці психологічні феномени і не включаються в перелік особових властивостей, а розглядаються звичайно як властивості нижчих рівнів психіки - зокрема, індивідуального - доцільно зупинитися на них з двох причин. По-перше, деякі автори, наприклад В.Д. Шадріков, що розглядають особистість ширше, включають ці властивості в одну з її підструктур [15]. По-друге особливості нейродинаміки є базою для цілого ряду ПВЯ особистості - емоційної стійкості, тривожності, схильності до ризику, навіть самооцінки і настільки тісно з ним пов'язані, що не можуть бути видалені з розгляду.

Для професійної психології дуже важливим є той факт, що особливості нейродинаміки чинять істотний вплив на формування ПВЯ особистості. Відомо, що слабкість нервових процесів породжує підвищену тривожність, емоційну нестійкість, знижену активність в діяльності і т.п. Для осіб з дуже високими показниками сили нервової системи підвищена вірогідність встановлення негнучкої неадекватно високої самооцінки.

Важлива роль самооцінки в професійній діяльності негативно корелює з неадекватністю самооцінки і її нестійкістю. В меншій мірі ця закономірність виражена у початківців, особливо в період професійної підготовки. По мірі зростання професіоналізму на перший план виходить вміння професіонала на основі минулого досвіду оцінити свої можливості в тих або інших умовах діяльності; роль же емоційного компонента знижується і актуалізується лише в екстремальних умовах.

Самооцінка багато в чому визначає формування цілого ряду ПВЯ. Так схильність до ризику часто породжується неадекватною самооцінкою. Але робота, що включає ухвалення відповідальних рішень, теж багато в чому регулюється «становленням до ризику». У дослідженнях А.А. Кондрацького показаний зв'язок ставлення до ризику з успішністю професійного навчання. У всіх випадках несприятливими є крайні значення вираженості цієї властивості. Високі оцінки призводять до того, що діяльність професіонала детермінується потребами афектного плану; типова недооцінка вимог ситуації і переоцінка власних можливостей. Низькі оцінки пов'язані з боязню ухвалення рішень, повільністю і пасивністю. У обох випадках порушено вірогідне прогнозування в діяльності. Результат - істотне зниження загальної ефективності [6].

Емоційна стійкість як здатність зберегти оптимальні показники діяльності при впливі емоційних чинників також багато в чому залежить від особливостей самооцінки. Вона тісно пов'язана з тривожністю - властивістю, істотно обумовленою біологічно. Обидві ці якості, що розглядаються іноді як властивості темпераменту або як особистісні характеристики є професійно значущими в багатьох видах діяльності, в тому числі і регулярної професійної діяльності. Подібна ж залежність найчастіше спостерігається між успішністю діяльності і емоційною стабільністю. У багатьох видах діяльності важливою виявляється емоційність - інтегральна здібність до емоційних переживань. Особливо серйозні вимоги до цієї сфери пред'являють професії, що вимагають високої емоційної стійкості, - наприклад діяльність служби психологічного забезпечення МНС України.

Властивості екстра - інтроверсії прийнято вважати професійно важливим перш за все для групових видів діяльності або професій, пов'язаних із спілкуванням, роботою з людьми. Але ця якість може мати значення і для індивідуальної роботи. Є дані, що інтроверсія пов'язана з вищим рівнем активації кори головного мозку у спокої, тому інтроверти віддають перевагу діяльності, що дозволяє уникати надмірної зовнішньої стимуляції.

Екстраверти ж, навпаки прагнуть до такої стимуляції, віддають перевагу діяльності, яка дає можливість додаткових рухів, та залучення емоційно-мотиваційної сфери. Погоджуючись з Б.В. Кулагіним, вважаємо, що інтроверти є стійкішими до монотонної роботи, краще справляються з роботою, що вимагає підвищеної пильності, точності. У той же час, в напружених робочих ситуаціях вони проявляють велику схильність до тривожних ситуацій, що негативно впливає на успішність діяльності. Екстраверти ж менш точні, але краще орієнтуються в напружених ситуаціях. При груповій роботі необхідно враховувати велику навіюваність і конформність екстравертів [7].

Серед власне особистісних властивостей найчастіше згадується відповідальність як універсальна професіно важлива якість. Відповідальність розглядається рядом авторів (К.К. Платоновим, Р. Нікіфоровою, тощо), як одна з властивостей, що характеризують спрямованість особистості, впливає на процес і результати професійної діяльності перш за все через ставлення до своїх робочих обов'язків і до своїх професійних якостей [9,10].

Більшість інших особистісних якостей є більш специфічними і важливими лише для певних видів професійної діяльності.

Професійна діяльність людини полягає в тому, що вона припускає обов'язкову рефлексію на зміст предмету професійної діяльності. Предметом професійної діяльності психолога є психічна реальність людини, яка породжується і існує тільки за властивими їй законами.

В даний час психолог покликаний надавати професійну допомогу з життєвих проблем людини. Використовуючи рекомендації фахівців - психологів, багато проблем людина може вирішувати самостійно, тобто вона здатна бути сама для себе інтуїтивним психологом, оцінювати свої психічні стани, особливості поведінки і прояв емоцій. Проте бувають такі ситуації, в яких самостійно справитися з складними проблемами людина не в змозі і потребує психологічної допомоги.

Виражена орієнтація на цінність іншої людини в професійній діяльності психолога припускає адекватне сприйняття ним своїх можливостей для дії на іншу людину з метою покращання психічного стану. Це робить професію психолога, на думку Г.С. Абрамової, одним з небагатьох видів соціальної активності, де узагальнені ідеї про цінність людини гранично конкретизуються і персоніфікуються в його словах і діях, направлених на іншу людину [1].

Висновок. Ми вважаємо, що аналіз проблеми професійно-важливих якостей психолога треба проводити, виходячи з того, що формування особистості фахівця відбувається при становленні професійно важливих якостей в ході професійної діяльності.

Література

1. Абрамова Г.С. Практическая психология. Учебник для студентов вузов - Изд 6-е., перераб. и доп. - М: Академический Проект, 2001. - 480 с.
2. Бачманова Н.В., Стафурина Н.А. К вопросу о профессиональных способностях психолога. // Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы. Л., 1985. - Вып. 1. С.78 - 86.
3. Богомолова Н.Н., Петровская Л.А. О методах активной социально - психологической подготовки // Вестник МГУ. Серия 14. Психология. 1971.
4. Богомолова Н.Н., Петровская Л.А. Социально-психологический тренинг как форма обучения общению // Общение и деятельность. - Прага,1981. С.167 - 179.
5. Дмитриева М.А., Арефьев С.Л. Сравнительный анализ двух моделей деятельности психолога. // Проблемы индустриальной психологии. - Ярославль. 1976. – 235 с.
6. Кондрацкий А.А. Тест для диагностики отношения оператора к принятию риска//Вопросы психологии. - 1982, №3. - с. 133 – 136.
7. Кулагин Б.В. Основы профессиональной психодиагностики. - М., 1984. - 215 с.
8. Обозов Н.Н. Психологическое консультирование. Спб,1993. - 32с.

9. Платонов К.К. Структуры и развитие личности /Отв. Ред. Глаточкин А.Д., АН СССР, Ин-т психологии. М., 1986. - 254с.
10. Психологическое обеспечение профессиональной деятельности// под ред. Г.С. Никифорова. - С. - Петербург, 1991. - 152 с.
11. Рабочая книга практического психолога: Технология эффективной профессиональной деятельности (пособие для специалистов работающих с персоналом). – М.: Изд. дом «Красная площадь», 1996. – 400 с.
12. Рабочая книга школьного психолога. // Под.ред. Дубровиной И.В – М.: Международная практическая академия, 1995. - 376 с.
13. Рамуль К.А. Введение в методы экспериментальной психологии. - Тарту, 1963. - 329 с.
14. Шадриков В.Д. Деятельность и способности. -М., 1994. -320 с.
15. Шадриков В.Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности. -М., 1982. -185 с.
16. Ясюкова Л.А. Правосознание: диагностика и закономерности развития // Прикладная психология, 2000.- № 4. С. 1-13.

Анотація

Паршина Ю.І.

«Вивчення професійно важливих якостей психолога»

У статті розглядаються професійно важливі якості як основа формування особистості психолога. Дослідження особистості професіонала ведуться в двох напрямках. Більшість фахівців схиляються до думки, що особистісний підхід - це не просто облік індивідуальних особливостей особистості в професійній діяльності, але перш за все вивчення шляхів становлення особистості професіонала.

Ключові слова: професійно важливі якості, особистість, аналітичний підхід, синтетичний підхід.

Аннотация

Паршина Ю.И.

«Изучение профессионально важных качеств психолога»

В статье рассматриваются профессионально важные качества как основа формирования личности психолога. Исследования личности профессионала ведутся в двух направлениях. Большинство специалистов склоняются к мысли, что личностный подход - это не просто учет индивидуальных особенностей личности в профессиональной деятельности, но прежде всего изучение путей становления личности профессионала.

Ключевые слова: профессионально важные качества, личность, аналитический подход, синтетический подход.

Відомості про автора (авторів)

Прізвище, ім'я, по батькові: Паршина Юлія Ігорівна

Місце роботи (із зазначенням назви організації, відділу, кафедри тощо):

Університет цивільного захисту України, кафедра загальної психології

Науковий ступінь та вчене звання: _____

Посада: ад'юнкт

Поштова адреса: 61142 м. Харків, вул. Тимурівців 29-г, кв-20

Контактні номери телефонів, факсу: 8-097-128-13-31

E-mail: kiss-lara@bk.ru

Відомості про рецензента

Прізвище, ім'я, по батькові: Ушакова Ірина Михайлівна

Місце роботи (із зазначенням назви організації, відділу, кафедри тощо):

Університет цивільного захисту України, кафедра загальної психології

Науковий ступінь та вчене звання: доцент, кандидат психологічних наук

Посада: викладач

ЗАТВЕРДЖУЮ

(посада керівника установи)

(підпис)

(ініціали, прізвище)

“ ____ ” _____ р.

М. П.

ЕКСПЕРТНИЙ ВИСНОВОК

Експертна комісія (експерт) _____

(назва міністерства, відомства,

_____ ,

організації)

розглянувши _____

(вид, назва матеріалів, їх обсяг,

_____ ,

прізвище, ініціали авторів)

підтверджує(ю), що в матеріалах _____

(чи містяться відомості,

заборонені до опублікування)

Висновок: _____

Голова комісії (експерт) _____

(підпис, прізвище, посада)